

Zákony médií¹

[Z kapitoly 2]

KULTURA A KOMUNIKACE: Dvě hemisféry

Pro Inuity² neznamená pravda, že „věří tomu, co vidí“, ale dostávají se k ní prostřednictvím orální tradice, mysticismu, intuice a všech poznávacích schopností — jinými slovy, nikoli jednoduchým pozorováním a měřením fyzických jevů. Pro Inuity není očitý viditelný jev tak běžný jako čistě sluchový; pro jejich svaté muže se bude lépe hodit pojmenování „slyšec“ než „věštec“.

Robert H. Trotter ve studii „Druhá hemisféra“³ zachytil výzkum dominance mozkové hemisféry a modely chování „mezi Inuity neboli Eskymáky na Baffinově ostrově na severovýchodě Kanady“. Projekt objevil, že jazyk Inuitů odráží „vysokou prostorovou úroveň orientace pravé hemisféry. Lingvistické studie jej hodnotí jako nejsyntetičtější jazyk. Americká angličtina se nachází na opačné straně téže stupnice a je hodnocena jako nejanalytičtější (levá hemisféra)“. Inuitské sochy, rytiny a tapiserie jsou „bez zřejmé lineární nebo trojrozměrné analytické orientace“. To znamená, že se u Inuitů nikdy nevyvinuly vizuální sklonky do takové míry, jak je to běžné v západní kultuře.

Podle Inuitů jsou přírodní formy „skryté“, dokud je člověk jednu po druhé neodhalí. Jejich jazyk málo rozlišuje mezi „jmény“ a „slovesy“; všechna slova jsou spíše formami slovesa „být“, které samo o sobě eskymáčtině schází. „Eskymáčtina není jmenným jazykem; nepojmenovává věci, které už existují, ale dává vzniknout věcem/děním (jménům/slovesům) v průběhu jejich uskutečnění. /.../ Když matka rodí, stojí kolem ní staré ženy a říkají tolik jmen, na kolik si jen vzpomenu. Dítě vyjde ven z lůna na zavolání jména.“⁴

¹ „Laws of Media“, přetištěno z *Laws of Media: The New Science* (Zákony médií: Nová věda, 1988), spoluautor Eric McLuhan.

² Inuitové (Eskymáci) — původní obyvatelé arktické části amerického kontinentu. [pozn. red.]

³ „The Other Hemisphere“, in *Science News*, s. 218.

⁴ Edmund Carpenter: *Eskimo Realities* (Eskymácké realie), s. 39.

Levá hemisféra (pravá strana těla)	Pravá hemisféra (levá strana těla)
Řečová/Verbální	Prostorová/Hudební
Logická/Matematická	Holistická
Lineární/Detailní	Umělecká/Symbolická
Sekvenční	Simultánní
Řízená	Emoční
Intelektuální	Intuitivní/Kreativní
Dominantní	Menšinová (Tichá)
Světská	Duchovní
Aktivní	Receptivní
Analytická	Syntetická/Tvarová
Čtení, psaní, pojmenovávání	Obličejové rozpoznávání
Sekvenční řazení	Simultánní chápání
Vnímání významotvorného uspořádání	Vnímání abstraktních vzorců
Komplexní motorické sekvence	Poznávání komplexních figur

Tabulku jsme přejali z článku R. H. Trottera s laskavým svolením autora.

Na počátku bylo slovo. Primitiv je fenomenologem, který srovnává hlasitou četbu Knihy Přírody s procesem tvoření. Když člověk mluví, nachází se jeho jazyk ve stavu zrodu, stejně jako věc, o níž mluví. Takové rodičovství vstěpuje odpovědnost. V tomto smyslu je každý člověk umělcem. Primitivové nemají potřeby jako my, nemají například potřebu mít jedinečnou skupinu umělců, která by se specializovala na zvláštní postupy a způsoby vnímání. Rytiny jsou často po vyhotovení vyhozeny, stejně jako se „slova vytratí“. „Když Orpingalic říká: ‚A budeme se bát užívat slov‘, nemyslí tím, že se bojí samotných slov. Myslí tím, že má hrůzu z jejich moci stvořit vesmír. Slova musí ‚vyrůst sama ze sebe‘. Musí vzniknout přirozeně ze zkušenosti. Svévolné zavádění slov by bylo svatokrádeží. ‚Je mnoho slov, která kolem mne prolétají jako křídla ptáků z temnoty.‘“⁵

Před vznikem písma a tisku měla slova samostaně i v promluvách magickou moc tvořit a přetvářet jsoucno. Rozdíl mezi těmito dvěma stavy se jasně odráží v rozdílu mozkových hemisfér. Trotterova tabulka charakteristik levé a pravé

⁵ *Ibid.*, s. 52.

hemisféry skýtá model základních rozdílů.⁶ Protože dominantními rysy levé hemisféry jsou linearita a posloupnost, máme důvod nazývat ji „vizuální“ (kvantitativní) stranou mozku; a protože dominantními rysy pravé hemisféry jsou simultaneita, holistika a syntetika, máme důvod označovat ji jako „akustickou“ (kvalitativní) stranu mozku.

Nejsme bystrozrací, ale bystroušiči.

Vizuální prostor je výsledkem kulturní dominance levé hemisféry, což se týká těch kultur, které se ponořily do fonetické abecedy, a potlačily tak činnost pravé hemisféry.

Jak poukazuje Jeremy Campbell v *Gramatickém člověku*:⁷ protože jsou abecední konsonanty a většina syntaxe produkty levé hemisféry, je vizuální prostor extrapolací do prostředí vysokodefiničního levého mozku, který je abstraktní a strukturován jako figura bez pozadí. Akustický prostor má základní charakter dynamické sféry, jejíž ohnisko neboli střed je simultánně všude, kdežto její okraj neboli periferie nikde. Akustický prostor je mnohovjemový, zahrnuje interval hmatatelnosti i kinetický vyrovnávací tlak, a představuje jednu z mnoha prostorových forem figury/pozadí pravé hemisféry. Obvykle jsou obě hemisféry v neustálém dialogu skrze *corpus callosum* a jedna hemisféra využívá druhé jako svého

⁶ Tabulka odráží vědecké poznání hemisfér mozkové kůry, získané především v posledních dvaceti letech. Kůra obyčejného lidského mozku má dvě hemisféry, jež jsou spojeny silným svazkem vláken zvaným *corpus callosum*, který je, jak se zdá, nositelem dialogu mezi hemisférami. Teprve v padesátých letech našeho století byly tyto komisury předního mozku člověka poprvé záměrně poškozeny, a umožnily tak nezávislé studium hemisfér. „Prvním důležitým objevem bylo zjištění, že výměna informací mezi hemisférami je po porušení komisur (komisurotomii) úplně přerušena. Výsledkem bylo, že vizuální, hmatové, proprioceptivní, sluchové a čichové informace přebývající v jedné hemisféře mohly být zpracovány a pojednány v této polovině mozku, ale každá z těchto činností se děla mimo říši uvědomění v druhé polovině mozku. Toto pozorování potvrdilo dřívější výzkumy zvířat, které uskutečnili Myers a Sperry, s tou výjimkou, že výsledky byly v jistém slova smyslu dramatičtější. Jelikož přirozený jazykový a řečový mechanismus normálně ovládá levá hemisféra, mohli pacienti snadno popsat všechny procesy v levé hemisféře; informace v pravé hemisféře zůstaly nepopsány.“ (Michael S. Gazzaniga: „Review of the Split Brain“, s. 91) V následujících vyšetřeních pacientů, kteří podléhali komisurotomii, se komplementarita obou hemisfér stala ještě zřetelnější. Nejpřekvapivější byl okruh činností přímějšejších k pravé hemisféře, která měla v devatenáctém století nálepku „menší“ nebo „tichá“. Vizuální sklonky naší kultury byly v té době tak totální, že se zcela vážně uvažovalo o tom, že pravá hemisféra se nijak nepodílí na lidském intelektu nebo činnosti.

⁷ „Je dobře známo, že pravý mozek je slabý v chápání souhlásek a nevede si dobře v syntaxi, která je speciálním polem působnosti levého mozku. Stále není jasné, nakolik se jedná o čistou absenci funkce a nakolik jde o účinky levého mozku, který přes *corpus callosum* pravý mozek brzdí“ (*Grammatical Man*, s. 224). Jestliže si pravý mozek nedovede poradit se souhláskami, potom musí mít svůj původ v levém mozku: to přidává další bod k záhadě, co přinutilo Řeky, aby samohlásky vůbec vynalezli.

pozadí, vyjma případy, kdy jedna (tedy levá) soustavně dominuje. Každá hemisféra poskytuje určitý druh zpracování informací, který je ve druhé méně obvyklý. Jak poznamenává dr. J. E. Bogen, „typ poznání vlastní pravé hemisféře se nazývá *apoziciční*; paralelně používají neurologové termínu *propoziciční* pro dominanci levé hemisféry v oblasti řeči, psaní, počítání a příbuzných úkolů“.⁸

Levá hemisféra snadno rozeznává individuální rysy obličejů jako izolované figury, ale nemůže s nimi zacházet synteticky jako s modelem. Schopnost rozeznat obličej dává pravé hemisféře „akustická“ moc simultánního chápání. Ze stejného důvodu vytváří hmat prostor „rezonančního intervalu“: interval definuje vztah figury k pozadí a určuje strukturu, konfiguraci pozadí. Zdá se tedy, že se synestetická souhra všech smyslů bude vztahovat hlavně k pravé hemisféře. Trotter si v „Druhé hemisféře“ vybírá třetí svět nebo negramotnou společnost proto, aby mohl pozorovat a ilustrovat skutečnost, že společnosti, které neuvěřují fonetickou abecedu, se dostávají do téže pozice jako třetí svět. Zatímco třetí svět je hlavně orální/aurální, byl si pěstuje některé nefonetické formy písma jako sanskrit, země prvního světa (Západ) směřují k vizuálnosti (levá hemisféra), ačkoli většina jejich obyvatelstva upadá v informačním prostředí elektronických technologií do pologramotného stavu.

Technologie samy, bez ohledu na obsah, produkují hemisférické sklonky uživatelů.

Herbert Krugman studoval mozkové vlny a srovnával reakci subjektu na tisk a televizi. Pokusná osoba četla knihu, a náhle byla zapnuta televize. Jakmile vzhledla, její mozkové vlny se výrazně zpomalily. Do dvou minut byla převážně v alfa rytmu — uvolněná, pasivní, nesoustředěná. Reakce mozkových vln na tři různé typy televizních pořadů byly v zásadě stejné, i když se dotyčné osobě jeden program „líbil“, druhý „nelíbil“ a třetí ji „nudil“. Jako výsledek série takových pokusů Krugman uvádí, že tento převažující alfa rytmus je charakteristický pro reakce lidí na televizi — každou televizi. Nedávno řekl, že „schopnost respondentů vykázat živou reakci pravého mozku dokonce i na známá loga, reakce pravého mozku na příběhy, ještě než k nim byl přidán myšlenkový obsah, převážně pravomozková reakce na televizi, a snad dokonce i na to, čemu říkáme tisková reklama — všechno naznačuje, že na rozdíl od vyučování spočívá jedinečná síla

⁸ „Some Educational Implications of Hemispheric Specialization“ (Některé vzdělávací důsledky specializace hemisfér), s. 138. Bogen dále poznamenává: „Pro bádání o hemisférách není tolik důležité rozlišovat druh materiálu (tj. slova pro levou, obličej pro pravou), ale způsob, jakým je materiál zpracován. Jinými slovy, o rozdílech hemisfér je mnohem užitečnější uvažovat v termínech *specifické-
nosti procesu* než v termínech *specifické-
nosti materiálu*.“

elektronických médií v tvarování obsahu lidské představitosti, a tímto specifickým způsobem určují jejich chování a názory".⁹

Krugman přiznává, že původně prováděl své výzkumy proto, aby prokázal nepravdivost tvrzení, že „médiu je poselstvím“. Jeho kvantitativní výsledky poukazují na ohromnou a podprahovou erozi naší kultury, kterou způsobuje indoktrinace pravé hemisféry televizí ve všech jejích formách, včetně videa, videoher, obrazovek počítačů a textových procesorů. V širším slova smyslu zdůrazňují všechna elektrická média jako nové pozadí jen pravou hemisféru. Neexistuje žádný způsob, jak kvantifikovat pravou hemisféru, která zdůrazňuje vnitřní a kvalitativní hlediska zkušenosti.

Je značným paradoxem, že hardwarové kanály rozhlasové a telefonní komunikace přispívají k neobyčejnému softwarovému účinku. Nathaniel Hawthorne byl na důsledky elektrických informací obzvláště citlivý a často se k nim vyjadřoval, jako například v *Domě se sedmi štíty*: „Je pravda, že /.../ se prostřednictvím elektřiny staly světové záležitosti velkým nervem, který se chvěje tisíce mil v bodě, jenž zadržel dech času? Zeměkoule je ohromná hlava, mozek, instinkt s inteligencí! Nebo bychom měli říci, že je to sama myšlenka, a ne už podstata, za kterou jsme ji považovali!“ Když lidé telefonují nebo vysílají, nemají fyzická těla, ale jsou převedeni do abstraktních představ. Jejich staré fyzické bytí je pro nové situace naprosto bezvýznamné. Netělesný uživatel elektrických médií se vyhýbá všem bývalým prostorovým omezením a jako netělesná inteligence je přítomen na mnoha místech současně. To ho staví o stupeň nad anděly, kteří mohou být v jedné chvíli jen na jednom místě. Protože však netělesný člověk nemá žádný vztah k přírodnímu zákonu (nebo k západní linealitě), má nutkání k anarchii a nezákonnosti. Bez svého těla postrádá uživatel telefonu, rozhlasu nebo televize také svou osobní identitu, což je jev stále zřejmější.

V dalším pokusu bylo obecnostvo stejnoměrně rozděleno, jedna polovina byla posazena obličejem k průsvitnému a druhá polovina k neprůhlednému plátnu umístěnému uprostřed místnosti. Promítal se film a potom byli diváci požádáni o krátkou reakci. Jedna skupina viděla světlo odražené od plátna běžným způsobem; druhá skupina viděla světlo procházet plátnem, jako je tomu v televizi. Ta „osvícená“ skupina vedla svůj komentář v objektivním, odtahitým tónu a rozebírala příběh, kontinuitu, kinematografické kvality, stíh i profesionální zručnost a tak dál, zaměřila se tedy na to, „jak film vypadal“. Naopak členové „prosvícené“ skupiny se zabývali hlavně tím, „jaký měli z filmu pocit“. Jejich reakce byly

⁹ Herbert Krugman v přednášce pronesené na výroční konferenci Výzkumné nadace reklamy, říjen 1978. Srov. také Barry Siegel: „Stay Tuned for How TV Scrambles Your Brain“, in *The Miami Herald*, C10. Krugman původně představil svou zprávu v referátu na výroční konferenci Americké asociace pro výzkum veřejného mínění v roce 1970.

subjektivní a emocionální: mluvili o tom, jak se cítili, a o mystických nebo archetypických zvláštnostech postav a jednání. Rozdíl mezi „osvícenou“ a „prosvícenou“ situací (okamžitě pozadí) byl dostatečně silný, aby způsobil jedné skupině zkušenost pravé hemisféry a druhé zkušenost levé hemisféry. U mozaikovitého televizního obrazu s nízkou intenzitou se tento účinek ohromně zvětšuje.

Kulturní dominance buď levé, nebo pravé hemisféry závisí velkou měrou na faktorech prostředí.

Lineálnost levé hemisféry je podporována servisním prostředím cest a dopravy, založeným na abecedě, a logickým nebo rozumovým jednáním ve společenské a zákonodárné administrativě. Dominance pravé hemisféry však záleží na kulturním prostředí a na podmínkách simultánního rezonujícího typu. Taková dominance je normální v orálních společnostech; dominance levé hemisféry byla dnes zničena naším univerzálním prostředím simultánních elektrických informací. Spolu s tím, jak naše elektrické pozadí umožnilo naladit se na nové hmatově-sluchové uvědomění, Fritjof Capra došel k závěru, že moderní fyzika bezděčně znovu získala pohled na svět, který ladí se starověkou moudrostí Východu. Problémy, které měl s uváděním těchto dvou kultur v soulad, byly naprosto stejné jako problémy s hemisférami:

Prošel jsem dlouhou přípravou v teoretické fyzice a odsloužil jsem si několik let na výzkumech. Zároveň mě začala velice zajímat mystika Východu a začal jsem v ní nacházet paralely k moderní fyzice. Obzvláště mne přitahovaly záhadné stránky zenu, jež mi připomínaly záhady kvantové teorie. Zkoumat jejich vztah se mi nejprve stalo čistě intelektuálním cvičením. Překonat rozdíl mezi rozumovým, analytickým myšlením a meditační zkušeností mystické pravdy bylo a stále je pro mne velice obtížné.

(Tao fyziky)¹⁰

Abeceda vytvořila vizuální prostor a v něm lineární a vizuální prostředí služeb a zkušeností „vnějšího světa“ (všechno od architektury a dálnic k obrazovému umění), jež přispělo k nadvládě levé neboli lineární hemisféry. Toto pozorování odpovídá nálezům ruského neurofyziologa A. K. Luriji, který zjistil, že oblast mozku, řídící lineární řazení, a tudíž matematické a vědecké myšlení, se nachází v prefrontální části levé hemisféry: „Duševní proces psaní slova vyžaduje ještě další specializaci: dávat písmena do správného pořadí, aby tvořila slovo. Před mnoha lety objevil Lashley, že sekvenční analýza se týká jednoho pásma mozku,

¹⁰ *The Tao of Physics*, s. 9–10

odlišného od toho, které slouží prostorové analýze. Během našeho rozsáhlého výzkumu jsme zařadili oblast, která odpovídá za sekvenční analýzu, do ventrálních oblastí levé hemisféry.¹¹ Lurijovy výsledky ukazují, že výraz „lineární myšlení“ není pouze řečnickým obratem, ale typem činnosti příznačným pro levou mozkovou hemisféru. Jeho výsledky podporují pozorování, že užívání abecedy a její důraz na lineární pořadí podporuje dominanci této mozkové oblasti v kulturních modelech.

Lurijova pozorování nám pomáhají pochopit, jak byla psaná abeceda se svou lineární strukturou schopna vytvořit podmínky, jež vedly k rozvoji západní vědy, technologie a logického uvažování. Mnozí pacienti s mozkovou příhodou levé hemisféry byli postiženi afázií, přišli částečně nebo úplně o schopnost mluvit či psát, v některých případech přišli také o schopnost uceleného (sekvenčního) myšlení. Vypadali jako „zkamenělí“ či „omráčení“, což je zkušenost ne nepodobná omámení po drogách. Částečně to může být výsledkem ztráty svalového motorického ovládní. Mnohé z toho však souvisí přímo s vnitřně-vnější rozštěpením mezi hemisférami a s linearitou jako rysem levé strany mozku. Řeč a psaní musí být vyjádřeny v posloupnosti. Všechny formy posloupných činností (na rozdíl od konfigurace a modelu) jsou funkcemi levé hemisféry, stejně jako všechny formy vyjádření (a lidských výtvorů), ať už technologických, slovních či psaných. Zahrnuje to do osobní identity — a do podnikatelské agrese všeho druhu. Obráceně potom všechny technologie, které zdůrazňují při organizování činnosti vnějšek, abstrakci nebo posloupnost, přispívají k dominanci levé hemisféry v kultuře. Harold Innis se vyjadřuje o orientální (pravoemisférové) nechuti k posloupnosti a abstrakci a k našemu druhu přesnosti takto:

Sociální čas je například popisován jako kvalitativně diferencovaný v souladu s přesvědčeními a zvyky běžnými v dané komunitě a jako nikoli kontinuální, nýbrž přerušovaný aktuálními daty. Je ovlivněn jazykem, který si vynucuje a upevňuje určité pojmy a způsoby myšlení. Marcel Granet tvrdil, že Číňané nejsou vybaveni k tomu, aby zaznamenali pojmy nebo aby diskurzivně prezentovali doktríny. Slovo neupevňuje pojem konečným stupněm abstrakce nebo zevšeobecnění, ale vyvolává neomezený soubor konkrétních představ. Naprosto se nehodí k formální přesnosti. Čas ani prostor nejsou pokládány za abstraktní: čas postupuje cyklicky a je kruhový.

(Sklon komunikace)¹²

¹¹ „The Functional Organization of the Brain“ (Funkční organizace mozku), s. 71–72.

¹² *The Bias of Communication*, s. 62.

Dr. Bogen výstižně poznamenal, že „nejdůležitějším rozdílem mezi mody levé a pravé hemisféry může být docela dobře míra, v jaké se lineární pojetí času účastní organizování myšlenek“ (*Lidský mozek*).¹³

Vizuální schopnost fonetické abecedy převádět do sebe jiné jazyky je součástí její schopnosti napadat pravoemisférové (orální) kultury.

Kmenové, pravoemisférové, „uzavřené“ kultury jsou holistické a ucelené, odolné proti pronikání jiných předgramotných kultur. Specializovanost fonetické abecedy levé hemisféry však dlouho poskytovala jediný prostředek, jak napadnout a ovládnout orální společnosti. „Propaganda nemůže uspět tam, kde není ani stopy po západní kultuře.“ Tato slova Jacquese Ellula v *Propagandě* upozornila na jeden z rozhodujících rysů západních dějin. Není náhoda, že křesťanská církev, zaměřená na propagandu a propagaci, přijala od svých počátků řecko-římskou fonetickou gramotnost. Vliv abecední gramotnosti je dost silný nejen k tomu, aby rozbil kmenová pouta, ale také aby vytvořil individualizované vědomí (levé hemisféry). Tuto moc má sama fonetická gramotnost — naše abeceda.

Ke křesťanské misionářské a vzdělávací činnosti neodlučitelně patří šíření řecko-římské gramotnosti a civilizace. Lidé paradoxně nejsou schopni přijímat ani udržet dogmatické učení bez minima fonetické neboli západní kultury. Ellul k této záležitosti píše v *Propagandě*:

K dosažení určité životní úrovně musí být navíc splněna další podmínka: má-li propaganda člověka úspěšně přesvědčit, potřebuje člověk přinejmenším minimum kultury. Propaganda nemůže uspět tam, kde není ani stopy po západní kultuře. Nemluvíme tady o inteligenci; jistě že jsou některé primitivní kmeny inteligentní, ale mají inteligenci, která je našim pojmům a zvykům cizí. Je potřeba základna, například vzdělání; člověk, který neumí číst, propagandě unikne, stejně jako člověk, kterého čtení nezajímá. Lidé si zvykli myslet, že schopnost číst je důkazem lidského pokroku; překonání negramotnosti stále oslavují jako velké vítězství; odsuzují země s velkou mírou negramotnosti: myslí si, že čtení je cestou ke svobodě. O tomto všem by se dalo diskutovat, neboť není důležité umět číst, nýbrž rozumět tomu, co člověk čte, reagovat a posuzovat. Mimo tento rámeček nemá čtení význam (a dokonce ničt jistě automatické kvality paměti a pozorování). Ale mluvit

¹³ *The Human Brain*, s. 141.

o kritických schopnostech a soudnosti znamená mluvit jednak o něčem, co daleko přesahuje základní vzdělání, jednak uvažovat o výrazné menšině. Většina lidí, snad devadesát procent, ví, jak číst, ale tím jejich inteligence končí. Přikládají tištěnému slovu autoritu a významnou hodnotu, nebo je naopak úplně odmítají. Jelikož tito lidé nemají dost znalostí k tomu, aby reagovali a rozpoznávali, věří — nebo nevěří — všemu, co čtou. A vybírají si ke čtení víceméně nejsnazší, nikoli nejobtížnější záležitosti, čímž se dostanou přesně na úroveň, na níž je může tištěné slovo bez odporu uchvátit a přesvědčit. Skvěle se přizpůsobili propagandě.¹⁴

Dominance levé hemisféry (analytické a kvantitativní) vyžaduje, aby se pravá hemisféra podřídila nebo byla potlačena; a tak se například naše testy inteligence hodí jen pro měření výsledků levé hemisféry, a neberou na vědomí existenci (kvalitativní) hemisféry pravé.

[Z kapitoly 3] ZÁKONY MÉDIÍ

„Pravomozkový výrok“ sira Karla Poppera, že vědecké zákony jsou postulovány tak, aby se daly falzifikovat, si vynutil a umožnil formulovat zákony médií.

Všechny výtvořiny člověka, jazyk, zákony, myšlenky či domněnky, nástroje, oblečení nebo počítače, jsou extenzemi fyzického lidského těla nebo myšlení. Člověk jako živočich vyrábějící nástroje byl dlouho odkázán na takový způsob extenze svých smyslových orgánů, jenž ostatní smysly a schopnosti oslaboval. Když však měli lidé tyto experimenty za sebou, stále zapomínali vyvozovat z nich závěry. Všimá si toho J. Z. Young v práci *Pochybnost a jistota ve vědě*:

Vnější nebo vnitřní stimulace narušuje souhru v činnosti celého mozku nebo jeho části. Teoreticky předpokládáme, že narušení určitým způsobem rozbílí jednotu vzorce, který byl předtím v mozku vybudován. Mozek si potom vybírá z podnětů ty, které mají tendenci vzorec opravovat a vracet buňkám jejich pravidelný synchronní tep. Nepředstírám, že jsem schopen myšlenku vzorců v našem mozku rozvinout do podrobností, ale může nám pomoci

¹⁴ *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, s. 108–109. Harold Innis poznamenává k okamžiku přechodu: „Řekové unikli na krátké období orální tradici a psané tradici. Orální tradice byla dost silná na to, aby vzdorovala naprostému podřízení psanému. Orální tradice podporovala fecký skepticismus a vyhnula se monopolům náboženské literatury. (Sklon komunikace, s. 111)

ukázat, jak se snažíme přizpůsobit světu a svét sobě. Mozek uvádí jistým způsobem do pohybu sled činností, které jej vedou zpět k rytmickému vzorci, a tímto návratem se dosahuje dovršení či úplnosti. Mine-li se první krok účinkem a nepodaří se zastavit původní narušení, může mozek zkusit další poslušné kroky. Na základě vnitřních pravidel opakuje mozek tyto operace tak dlouho, až dosáhne souladu. Nejsplše se to podaří až po namáhavém, složitém a dlouhotrvajícím hledání. Během této namátkové činnosti se vytvářejí další spojení a vzorce činností, jež pak budou určovat budoucí poslušnost činností.¹⁵

Nevyhnutelná tendence k „uzavření“, „úplnosti“ nebo vyváženosti se vyskytuje jak při potlačování, tak při rozšiřování lidských smyslů a funkcí. První, kdo v naší době upozornil na to, že veškeré lidské výtvořiny člověka rozšiřují, byl Edward T. Hall. V *Tichém jazyce* napsal:

Dnešní člověk si vytvořil extenze prakticky všeho, co kdysi dělal tělem. Vývoj zbraní začíná zuby a pěstmi a končí atomovou bombou. Oblečení a domy jsou extenzí biologického termoregulačního mechanismu člověka. Nábytek nahrazuje dřepění a sezení na zemi. Elektrické nástroje, brýle, televize, telefony a knihy, které mohou přenášet hlas časem i prostorem, jsou příklady fyzických extenzí. Peníze jsou prostředkem k rozšíření dosahu práce a k jejímu uchování. Dopravní síť má dnes stejnou funkci jako kdysi nohy a záda. Všechny hmatatelné věci, které člověk vytvořil, můžeme pokládat za extenze toho, co člověk kdysi dělal svým tělem nebo nějakou zvláštní částí těla.¹⁶

Hans Hass vidí v *Lidském zvířeti* tuto schopnost vytvořit další podpůrné orgány jako „z vývojového hlediska obrovskou /.../ výhodu obtěžkanou neodhadnutelnými souvislostmi“.¹⁷

Naše zákony médií jsou pozorováním funkcí a účinků lidských výtvořin na člověka a na společnost, neboť lidský výtvořin „není pouze nástrojem, kterým na něčem pracujeme, nýbrž extenzí našeho těla, jež se uskutečňuje umělým přidáním

¹⁵ *Doubt and Certainty in Science*, s. 67–68.

¹⁶ *The Silent Language*, s. 56–57. Tento názor však má pokročilý věk: už před dvěma generacemi poznamenal Emerson: „Lidské tělo je obchodem s vynálezy, patentovým úřadem, kde jsou modely, z nichž se vzaly veškeré pokyny. Všechny nástroje a motory na zemi jsou jenom extenzemi údů a smyslů těla. Jedna definice říká, že člověk je ‚inteligence obsluhovaná orgány‘.“ (*Works and Days* [Díla a dny], s. 151.)

¹⁷ *The Human Animal*, s. 101.

orgánů; /.../ čemuž menší nebo větší měrou vděčíme za naši civilizaci“.¹⁸ Hass uvažoval o pěti výhodách tělesných extenzí:

- (a) *Nepotřebují neustálou výživu, čímž šetří energii.*
- (b) *Lze je spíše odložit nebo uložit než přenášet (další šetření energie).*
- (c) *Lze je navzájem vyměňovat, umožňují člověku specializovat se i hrát více rolí: když nese oštěp, může být lovcem, s pádem se může plavit po moři.*
- (d) *Všechny tyto nástroje lze společně sdílet.*
- (e) *V komunitách je mohou vyrábět „specialisté“ (a tak vznikají řemesla).¹⁹*

Jedna věc, kterou Hass přehlédl, je nepřítomnost biologických nebo psychologických prostředků, jimiž bychom se vyrovnali s účinky své vlastní technické vynalézavosti. Problém jasně naznačil A. T. W. Simeons v *Domyšlivém mozku člověka*:

Ale když se člověk asi před půl miliónem let začal pomalu zabydlovat na cestě ke kulturnímu pokroku, nastala nová situace. Používání nástrojů a ovládnutí ohně způsobilo, že se objevily výtvořky, které mohla mozková kůra využívat coby životu prospěšné. Tyto nástroje neměly vůbec žádný vztah k organizaci těla, a nemohly proto být začleněny do fungování mozkového kmene.

Ohromné centrum v mozkovém kmeni regulující tělo, mezimozek, fungovalo dál, jako kdyby žádné výtvořky neexistovaly. Ale protože je mezimozek také orgánem, v němž se vytvářejí instinkty, museli primitivní lidé čelit velmi starému problému v novém hávu. Jejich instinktivní chování se přestalo hodit do nových situací, které pomocí těchto výtvořek vytvořila mozková kůra. Stejně jako vlivem nového prostředí stromů ztratilo mnoho prastarých reflexů význam pro (předsavecké) plazy, způsobilo nové umělé prostředí, které si člověk pro sebe začal budovat na úsvitu kultury, že mnoho jeho zvířecích instinktů se stalo zbytečnými.²⁰

Člověk si zkrátka nemůže věřit, když užívá svých vlastních výtvořek. Konrad Lorenz například tvrdí (*O násilí*), že kdyby měl člověk jako organickou součást sebe sama více zbraní a krunýřů, kdyby měl kly a rohy, pravděpodobně by méně

zabíjel jiné lidi. Zvířata s těžkým krunýřem mají silné zábrany, aby zraňovala svůj vlastní druh. Lidé však mají velice málo zabudovaných zábran, aby na sebe nemířili své umělé zbraně rozšiřující dosah jejich agresivity. Zdá se, že stělné zbraně a bomby, které umožňují zabíjení na velkou vzdálenost, zprošťují uživatele odpovědnosti. Anthony Storr v *Lidském násilí* poznamenává:

Není sporu, že většina pilotů bombardérů není lepší nebo horší než ostatní lidé. Většina z nich by pravděpodobně neuposlechla rozkazu, kdyby dostala plechovku benzínu, měla ji vylít na tříleté dítě a zapálit. Posadte však slušného člověka do letadla a on nějakých pár set metrů nad vesnicí bez výčitek svědomí shodí výbušniny a napalm a způsobí děsivou bolest a zranění mužům, ženám a dětem. Vzdálenost mezi ním a lidmi, které bombarduje, z nich dělá neosobní cíl, nikoli už lidské bytosti, jako je on sám, s nimiž by se mohl ztotožnit.²¹

Lorenz mluví velice podobně:

Lidstvo by se vskutku zničilo samo svými prvními vynálezy, kdyby nebylo toho nádherného faktu, že jak vynálezy, tak odpovědnost jsou výsledkem téže specificky lidské vlastnosti kladení otázek. Hluboké, citové vrstvy naší osobnosti jednoduše nezachytí skutečnost, že ohnutí ukazováčku, který uvolňuje střelu, trhá z dalšího člověka vnitřnosti. Žádný rozumný člověk by nikdy nešel lovit králíky jen pro potěšení, kdyby mu nutnost lovit kořist přirozenými zbraněmi umožnila plně si uvědomit, co vlastně dělá. Táž zásada platí v daleko větší míře pro použití moderních zbraní ovládaných dálkově.

(*O násilí*)²²

Nehledě k použití zbraní na dálku probíhají v člověku samém změny, jež jsou výsledkem použití jeho vlastních vynálezů při tvoření prostředí služeb.²³ Každé nové prostředí služeb, například to, které bylo vytvořeno abecedou, železnicí, automobily, telegrafem, rozhlasem, hluboce modifikuje celkovou přirozenost a podobu lidí, kteří je užívají. Jak se elektrická média rozrůstají, stávají se najednou celé společnosti netělesnými, odloučenými od pouhé tělesné nebo fyzické „reality“ a oproštěnými od loajálnosti či smyslu pro odpovědnost.

¹⁸ *Ibid.*, s. 101. Karl Popper psal v téže duchu: „Způsob mimosobního nebo exosomatického vývoje, který mne tu zajímá, je tento: místo abychom lépe pěstovali paměť a mozek, pěstujeme papír, pera, psací stroje, diktafony, tiskárny a knihovny. Přidávají pak našemu jazyku /.../ to, co se dá popsat jako nové rozměry. Nejnovější vývoj /.../ představuje rozmach počítačů.“ (*Objective Knowledge [Objektivní znalost]*, s. 238–239.)

¹⁹ *The Human Animal*, s. 103–104.

²⁰ *Man's Presumptuous Brain*, s. 43.

²¹ *Human Aggression*, s. 112.

²² *On Aggression*, s. 242.

²³ Emerson to podal podobně: „Tyto nástroje mají některé pochybné vlastnosti. Jsou to reagenty. Stroje jsou násilné. Tkadlec se stává sítí, strojník strojem. Všechny nástroje jsou v jistém smyslu fyzickými a nebezpečnými nástroji. Člověk si staví pěkný dům; a nyní má pána a životní úkol: po zbytek svých dnů ho musí vybavovat, hlídat, ukazovat a opravovat. Člověk má pověst a už není svobodný;

Zásadní změny identity, které se uskuteční náhle a ve velmi krátkých časových intervalech, jsou rozhodně smrtelnější a pro lidské hodnoty ničivější než války, v nichž se bojuje těžkotonážními zbraněmi.

Změna lidské identity pod vlivem nového servisního prostředí informací zanechala v elektrickém věku celé populace bez osobních nebo obecných hodnot, a to v míře, jež zdaleka přesahuje účinky nedostatku potravin, paliva či energie.

Sir Peter Medawar napsal pěkný esej nazvaný „Na člověku je lidská jeho technologie“.²⁴ Zaujímá v něm přímý hardwarový postoj a navrhuje, abychom považovali mikroskopy a radioteleskopy za smyslové vybavení, zatímco přístroje, kladiva a automobily „nejsou vybavení smyslová, ale motorická“. Všechny takové smyslové a motorické orgány „dostávají pokyny od nás samých“. Medawar navíc uvažuje o tom, že ačkoli „jsme psychologicky spojeni s nástroji, které nám slouží“, vůbec ho nezajímá, že my sloužíme těmto nástrojům: pro něj jsou nástroje neutrální. Neuvažuje o naprosté proměně společenského okolí způsobené prostředím služeb, jež vzniklo v důsledku extenzí našich tělesných orgánů. Člověk a společnost zůstávají těmito změnami v zásadě nedotčeni, protože ty slouží jen pro zvýšení pohodlí nebo zmenšení obtíží. Tak to alespoň Medawar naznačuje.

Hlavní charakteristikou člověka „není vynalézání nástrojů, ale spíše komunikace jedné lidské bytosti s druhou o tom, jak je vyrábět“. Svě nově získané „orgány“ nemůžeme přenášet biologickou dědičností: „Kovář nemůže své svalnaté paže nechat zdědit svým dětem, nic mu však nemůže zabránit, aby je naučil svému řemeslu, takže až děti vyrostou, budou stejně silné a zručné jako on sám.“ Až tak daleko je Medawar ochoten jít. „Vývoj tohoto učebního procesu /.../ představuje fundamentálně nový biologický úskok, důležitější než cokoli předtím, a naprosto nepodobný všem ostatním vztahům organismu a prostředí.“ Transformačními účinky našich umělých orgánů, které plodí naprosto nové podmínky servisního prostředí a života, se zabývají právě *Zákony médií*.

musí na to brát ohled. Člověk vytvoří obraz nebo knihu, a jestliže se mu to podaří, je to pro něj často ještě horší. Viděl jsem nedávno odvážného muže, až dosud volného jako jestřáb nebo liška v divočině, který si stavěl komodu na mušle, vejce, minerály a vycpané ptáky. Jasně bylo vidět, že se bavil tím, jak si vyrábí ke svým údom pěkné spojovací články /.../ Stroj rozkládá člověka. Stroj je teď tak dokonalý, že strážce není ničím.“ („Works and Days“ [Díla a dny], s. 157–158.)

²⁴ „What's Human about Man Is His Technology“.

Umělec je osobou, která vymýšlí způsoby, jak spojit biologické dědictví s prostředím vytvořeným technologickým pokrokem.

Bez zásahu umělce se člověk pouze přizpůsobuje svým technologiím a stává se jejich servomechanismem. Uctívá modly Kmene, Jeskyně a Trhu. Kanoista nebo motorista dosahuje rovnováhy pěstováním reflexů a stává se extenzí těchto situací. Wyndham Lewis vysvětlil v *Lidech bez umění*, že umění má za úkol osvobodit člověka z postavení robota, jež je mu vnuceno tím, že se „přizpůsobuje“ technologiím. Rimbaud tento problém podal jednoduše: prací umělce je „le dérèglement de tous les sens“, tedy probudit schopnosti k plnému uvědomění, a zrušit tak nadvládu rovnováhy a homeostáze. V „Kalifově návrhu II“ popsal Lewis umění jako to, co zdokonaluje vývojový proces: „Vytváření uměleckého díla je činem stejně popsitelným jako vývoj křídel na bocích ryb a opeření jejich ploutví; nebo jako vynález zbraně na těle blanokřídilých, aby jim umožnila čelit děsivým potřebám jejich života.“ A Lewis dodává: „Umělec je starší než ryba, protože má přístup k prvotním inspiracím a plánům.“²⁵

Média, tedy základní konfigurace účinků nebo servisní prostředí technologií, se nedají zkoumat přímo, neboť jejich účinky jsou především podprahové. Ferdinand de Saussure ve svém *Kursu obecné lingvistiky* ukazuje totéž a říká, že „konkrétní jednotky jazyka nejsou dostupné přímo“ a stejně jako v médiích „všude a vždy jde o tutéž komplexní rovnováhu termínů, které se vzájemně podmiňují“.²⁶

Naše zákony médií mají poskytovat hotové návody k identifikaci vlastností našich technologií, médií i výtvorů a jejich účinků. Zákony nespočívají v pojmech nebo v teorii, nýbrž jsou empirické a prakticky zprostředkovávají pochopení činností a účinků běžných lidských nástrojů a služeb. Vztahují se na všechny lidské výtvořiny, na hardware i software, na buldozery i knoflíky, na poetické styly i filosofické systémy. Tyto zákony můžeme formulovat jako čtyři otázky:

- 1) Co tento výtvor zesiluje nebo zvyšuje, umožňuje nebo urychluje? Tak se lze ptát na odpadkový koš, malbu, parní válec nebo zip, stejně jako na Eukleidovy poučky či na fyzikální zákony. Můžeme se ptát na všechna slova nebo fráze všech jazyků.

²⁵ Wyndham Lewis *the Artist: From „Blast“ to Burlington House* (Umělec Wyndham Lewis: Od „Poryvu“ k Burlington House), s. 257.

²⁶ *Kurs obecné lingvistiky*, Praha, Academia 1996, s. 149, překlad František Čermák.

- 2) Jestliže se rozšíří nebo vystupňuje aspekt nějaké situace, zároveň se tím odstraňuje starý stav nebo nestupňovaná situace. Co tento nový „orgán“ odsune, co díky němu zastará?
- 3) Jaké opakování nebo ožívování dřívějších činností vstupuje zároveň s novou formou do hry? Jaké starší, neužívané pozadí se reaktualizuje a stává součástí nové formy?
- 4) Dovedeme-li tuto novou formu na hranici jejích možností (další komplementární činnost), bude se snažit zvrátit to, co bylo její původní charakteristikou. Jaké možnosti zvratu má nová forma?

Tato tetráda účinků technologií a výtvorů nepředstavuje postupný proces, nýbrž čtyři procesy simultánní. Všechny čtyři aspekty jsou od začátku každému výtvoru vrozeny, vzájemně se doplňují a vyžadují, abychom výtvoru spíše pečlivě pozorovali ve vztahu k jejich pozadí, než abychom je abstraktně zvažovali. „Studium médií“ (a stejně tak propagace) obvykle pokrývá jen první dva aspekty, posilování a zastarávání, leč i ty jen povrchně.

Na lidský výtvor se v tetrádě nedíváme jako na neutrální či pasivní, nýbrž jako na aktivní logos nebo projev lidské mysli či těla, přeměňující uživatele i uživatelské pozadí.

Posilování a zastarávání jsou zjevně komplementární činnosti. Každá nová technika, myšlenka nebo přístroj umožňují uživateli nový okruh činností, současně však zatlačují starší způsoby práce. Peníze urychlují styk a umožňují vznik jednotných cenových systémů, v nichž smlouvání, dohadování a řada dalších lidských vztahů ke zboží zastarává. Automobil zvyšuje osobní pohyblivost a potlačuje starou organizaci města ve prospěch předměstí. „Rozvod bez viny“ zvyšuje společenské sdílení rizika a odpovědnosti a vytěsňuje soukromou odpovědnost. „Pilulka“ vede k zapuzení nechtěného a nejistoty, avšak posilování vztahu k tělu jako k „programovatelnému stroji“ a ztráta citlivosti uživatele k jeho lidštějším rozměrům (schopným selhání) poskytuje nemorální základnu k promiskuitě. Fotografie zvyšuje obrazový realismus, čímž zastarává portrétní malířství. Vysavač vede k zastarávání koštěte a klepače; sušička odsouvá šňůru na prádlo a pračka valchu a necky; lednička nahrazuje chladničku s přírodním ledem a studený sklep. Některé formy jsou tak pomíjivé, že již v sobě obsahují vlastní zastarávání. Nic není zastaralejšího než včerejší noviny, dokud je neoživíme jako cenný dokumentární důkaz nebo pro nostalgické potěšení. Počítač urychluje počítání a zno-

vunalézání hodnot; účetního typu „Boba Cratchita“²⁷ vyřazuje do starého železa. Romantismus v poezii dal podnět k individuální hypersmyslovosti a odstavil rozumovou senzibilitu osmnáctého století zakotvenou v levé hemisféře. „Každá pevná definice obsahuje něco zastaralého nebo nepovedený postřeh,“ praví George Steiner v díle *Po věži babylonské*.²⁸ Tyto stránky tetrády jsou celkem jednoduché. Vztah mezi zastaralostí a oživením je mnohem jemnější. Tímto tématem se zabývá *Od klišé k archetypu*.

Jak je naznačeno na přebalu, tématem je „nový“ archetyp jako „rozepsané staré klišé“. Zastaralost neznamená, že je věci konec; je to počátek estetiky, kolébka vkusu, umění, výmluvnosti a slangu. Lůnem všech inovací je tedy kulturní smetiště odhozených klišé. Petrarkovy *Trosky Říma* byly zdrojem nové humanistické kultury. Gutenbergova technologie zachránila celý starověký svět, zatímco středověká scriptoria a školy zastarávaly. Potřeba věčně nových metod sondování a zkoumání zkušenosti vrací básníka, hudebníka a umělce stále znovu do vetešnického krámku odložených klišé.

Umělci podávají v této věci působivé svědectví. Stadia nahrazování technických klišé literárními archetypy coby tvůrčími prostředky jsou jedním z předmětů této knihy (Od klišé k archetypu).

Jako typický příklad uvedme Yeatsovu báseň „Dezerce cirkusových zvířat“, která začíná takto:

Já hledal téma, že marně, cítím už
ač hledal denně po šest týdnů snad
až zbyl jsem si sám nalomený muž
jen srdce své si mohu ponechat
zimy a léta se stáším měň v nůž
z cirkusu zvěš se přijde ukázat
Blyštivé vozy vezou svalovce okolo
a lev a žena jdou a ještě Bůh ví kdo

(přebásnil Jiří M. Brabec)

Tato báseň je ricorso neboli oživeným vzorkem celé Yeatsovy tvorby. Dívá se na sebe jako na starce a odhodil se na hromadu odpadků. Sám sebe archetypizuje, nejprve však opakuje všechna klišé svého umění, všechny novinky, které uvedl do dramatu a poezie své doby.

²⁷ Postava utiskovaného úředníka z Dickensovy povídky „Vánoční koleda“. [pozn. red.]

²⁸ *After Babel*, s. 234.

„Co mohu, než vyjmenovat stará témata?“

Když přehlédl tato stadia svého umění, své inovace a experimenty, říká prostě:

Mistrovské obrazy v plnosti zářící
vyrostly z čisté mysli, však čím počínaly?

Jeho odpověď představuje hlavní téma Od klišé k archetypu: nové poetické techniky a představy poskytuje:

Hromádka rumišť, smetl na ulici
rozbitá plechovka, stěp lahve, hrnec starý
hadry, kosti, kůže, šrot a bába ječící,
co drží pokladnu...

Yeats vnáší do poetického procesu téma obchodování. S básnickými produkcemi pod cirkusovou kopulí skončil. Představy získané z „vetešnického krámků“, z nichž si postavil žebřík pro výkon na visutém laně, dohrály a zmlkly. Jeho „Jákobův žebřík“ zmizel.

„Teď ulehnu tam, odkud všechny žebře míří ke střeše.“ Tématem Od klišé k archetypu je jednoduše odvržení veškerých poetických inovací a klišé poté, co dosáhly určité úrovně využití. Hotové mistrovské formy a představy se odvrhují stranou a stávají se „vetešnickým krámkem srdce“ — tedy světem archetypu.

A co Jákobův žebřík? Jákob ulehl jen proto, aby vyšplhal po žebříku, nebo přinejmenším aby mohl snít o žebříku andělů sestupujících a vystupujících v nebeské hierarchii. Yeats považuje okamžik poetického zhroucení za nový průlom, za opětovný začátek vzestupu a sestupu po Jákobově nebeském žebříku. Jak se jeho poetická klišé hroučí a jsou odhazována, vrací se pro nová klišé k ožívování starých forem. Tváří nebo archetypické procesy v jazyce — stejně jako v dalších procesech a výtvorech — se odhalují právě skrze obnošená klišé.

(Od klišé k archetypu)

Brunelleschi a Alberti představili renesanční Evropě matematiku iluzivně-perspektivního malířství, a tím učinili středověký symbolistický styl mnohonásobně perspektivy zastaralým a pečlivě oživil ptolemaiovskou lineární perspektivu z druhého století. Toto oživení a jeho vývoj podrobně rozebral Samuel Edgerton ml. v *Renesančním znovuobjevení lineární perspektivy* jako zmodernizování stře-

dověké a scholastické senzibility. Oživení neznamená, že by se stará věc se vším všudy jednoduše vytáhla na scénu. Některé převody nebo přerody je třeba uvést do vztahu k novému pozadí, jak může dokázat každý, kdo v naší kultuře zažil různá „obrození“ v módě, v hudbě nebo v jakékoli jiné formě. Stará věc je aktualizována. Pro archaického nebo kmenového člověka neexistuje v akustickém prostoru minulost, neexistují dějiny, pro něj existuje vždy jen přítomnost. Musíme si uvědomit, že technologické průlomy nabyly tak ohromných rozměrů, že se jedno prostředí sráží s dalším, od telefonu, rozhlasu, televize přes satelit až k počítači.

Styčná plocha rezonančních intervalů, v nichž „se něco děje“, zahrnuje ve všech strukturách, ať už chemických, psychických nebo společenských, dotek.

Dotek, jako rezonanční interval nebo hranice změny a procesu, je pro studium struktur nepostradatelný. Jako základ lidské komunikace obsahuje také myšlenku „hry“, např. intervalu souhry mezi kolem a osou. Protože elektronický člověk žije ve světě simultánních informací, zjišťuje, že je výrazně vyřazen ze svého tradičního (vizuálního) světa, v němž prostor a rozum vypadají jednotně, spojitě a stabilně. Západní člověk (vizuální a levohemisférový) nyní místo toho zjišťuje, že na něj běžně působí simultánní, diskontinuální a dynamické informační struktury. Slyšíme naráz ze všech směrů, v okruhu 360 stupňů. Elektricky nyní získáváme vědění podobně ze všech směrů najednou z okruhu 360 stupňů, takže poznávání se přeměnilo nebo oživilo do jeho akustické podoby.

T. S. Eliot zdůraznil v roce 1917 v eseji „Tradice a individuální talent“, že veškeré umění od Homéra až po současnost formovalo simultánní řád a že tento řád byl neustále motivován, obnovován a ožívován novou zkušeností. Eliotův symbolistický přístup k jazyku, umění a komunikaci je dobře vyjádřen v jeho slavné definici sluchové představivosti.

„Sluchovou představivostí“ rozumím cit pro slabiku a rytmus, který proniká hluboko pod vědomou úroveň myšlenek a citů a osvěžuje každé slovo; noří se k nejprimitivnějšímu a zapomenutému, vrací se k původu a něco přináší zpět, hledá začátek a konec. Nepochybně pracuje prostřednictvím významů, či alespoň nikoli bez významů v běžném slova smyslu, a spojuje staré, zapadlé a ošuntělé se současným, novým a překvapujícím, ty nejdávější způsoby myšlení s těmi nejcivilizovanějšími.

T. S. Eliot (*Funkce poezie a funkce kritiky*)²⁹

²⁹ *The Use of Poetry and the Use of Criticism*, 1933, s. 118–119.

Tato definice ukazuje na nekonečnost procesu změny, přechodu a oživení, jenž je skryt v simultánní a homeostatické struktuře, zasvěcené věčné stabilitě. Mnoho ze zmatků našeho věku vychází na jedné straně přirozeně z rozbíhavé zkušenosti západního gramotného člověka, a na druhé straně z jeho nového okolí simultánních a akustických zkušeností. Západní člověk se zmitá mezi požadavky vizuálních a sluchových kultur či struktur.

Neoakustický prostor nám poskytuje simultánní přístup ke všemu minulému. Stejně jako pro kmenového člověka ani pro nás neexistuje historie. Všechno je současnost a pozemské se stává mytickým:

Budeme-li uvažovat o formě změny archetypu v klišé, jako například při použití archetypického Odyssea v Joyceově románu k průzkumu současného vědomí města Dublinu, můžeme se ptát, jaké by bylo postavení tohoto modelu v prvobytně pospolné společnosti, v období středověku a dnes. Dalo by se snad odpovědět, že v prvobytně pospolné společnosti a dnes je tento přechod archetypu v klišé naprosto normální a přijatelný, kdežto ve středověku by byl výjimečný a neobvyklý. Obyvatelé Bali říkají: „Nemáme žádné umění, děláme všechno tak dobře, jak to jen jde.“ Umělec byl ve středověku, v renesanci a v období do devatenáctého století považován za jedinečnou, výjimečnou osobu, neboť užíval výjimečných, neobvyklých postupů. V prvobytně pospolné společnosti stejně jako dnes užívá umělec známých, obyčejných technik, a tak se na něj díváme jako na obyčejnou, známou osobu. Dnes je každý člověk v jistém slova smyslu umělcem — správce, vědec, lékař, stejně jako člověk, který maluje nebo tesá do kamene. Starověký člověk musel sledovat přirozené rytmy, aby je ovlivnil, očistil a vytříbil opakováním (recorso), a podobně i moderní elektrické technologie vyžadují tak přesného načasování, že lze jen sledovat přírodní procesy. Staletí mechanizace, která bezprostředně předcházela, byla schopna se těmto procesům vyhnout fragmentarizací a procedurami určitého povrchového dolování.

(Od klišé k archetypu)

Úpadek nebo odmítání kulturního světa nás všechny vhání do jedné archetypické jímky a probouzí nostalgii po dřívějších podmínkách.

Předcházející fáze kultury snad vypadají mnohem bezpečnější, protože jsou zpracovány a usazeny v paměti. Původně je každé klišé průlomem do nového rozměru zkušenosti. Alfred North Whitehead připomíná ve *Vědě a moderním světě*,

že velkým objevem devatenáctého století byl objev techniky objevů. Umění objevování, umění akustického sondujícího vědomí se proměnilo v klišé a kreativita se stala stereotypem dvacátého století. Objevování nebo odkrývání znamená ožívování.

Archetyp je oživeným uvědoměním nebo vědomím. V důsledku jde o oživené klišé — staré klišé oživené novým klišé. Jelikož je klišé jednotkovou extenzí člověka, archetyp je citovanou extenzí, médiem, technologií nebo prostředím, starým pozadím viděným prostřednictvím nového pozadí jako figura. Jinými slovy, klišé je neslučitelné s jinými klišé, archetyp je však výrazně soudržný; lnou k němu zbytky jiných archetypů. Oživíme-li vědomě jeden archetyp, nevědomky oživujeme další; a toto ožívování se opakuje v nekonečném koloběhu. Kdykoli totiž „citujeme“ jedno vědomí, „citujeme“ také archetypy, které si nepřípouštíme; a této citaci vyloučených archetypů říkali Freud, Jung a další „archetypické nevědomí“ (viz *Od klišé k archetypu*).

Jung a jeho žáci trvali na tom, že archetyp je třeba odlišovat od jeho výrazu. Striktně řečeno, jungovský archetyp je silou či schopností psyché. Sám Jung užívá tohoto termínu v zaměnitelném slova smyslu. V *Psyché a symbol* Jung prohláší, že „archetyp je prvek naší psychické struktury, a proto životně nutná složka naší duševní ekonomie. Představuje nebo zosobňuje jisté instinktivní danosti temné, primitivní duše: skutečné, avšak neviditelné kořeny vědomí“.²⁰ Jung také literárním kritikům pečlivě připomíná, aby uvažovali o archetypu jako o prapůvodním symbolu:

Archetypy nejsou v žádném případě neužitečnými archaickými přežitky nebo relikty. Jsou to živoucí entity, které způsobují preformaci numinózních myšlenek nebo dominantních představ. Nedostatečné porozumění však přijímá tyto preformace v jejich archaické podobě, protože mají pro nedostatečně rozvinutou mysl numinózní přitažlivost. Například komunismus je archaický, primitivní, a tudíž vysoce zákeřný vzorec, který charakterizuje primitivní sociální skupiny. Zahrnuje vůdcovství neovládané zákony jako životně nezbytnou kompenzaci, jež se dá přehlédnout jen pomocí racionalistické jednostrannosti, která je výsadou barbarské mysli.

Je důležité mít na paměti, že mé pojetí „archetypů“ bývá běžně nesprávně chápáno jako označování zděděných vzorců myšlení, nebo jako druh filozofické spekulace. Ve skutečnosti archetypy patří do oblasti aktivit instinktů, a v tomto smyslu představují zděděné formy psychického chování. Jako

²⁰ C. G. Jung: *Výbor z díla II. Archetypy a nevědomí*, Brno, Nakladatelství Tomáše Janečka 1997, s. 238, překlad Eva Bosáková, Kristína Černá, Jan Černý.

takové jsou vybaveny určitými dynamickými kvalitami, které jsou, psychologicky řečeno, označovány jako „autonomie“ a „numinozita“.³¹

Jung vysvětluje svou teorii archetypů pomocí hypotézy kolektivní rasové paměti, ačkoli si je dobře vědom, že taková myšlenka není vědecky přijímána. Jeho oprávnění používat pojmu kolektivní paměti je založeno na opakovaných skutečnostech v rozsáhlé oblasti archetypických vzorců v lidských výtvořech, literaturách, uměních apod., a to nezávisle na vratkém vědeckém základě (viz *Od klišé k archetypu*). Zatímco nová forma nebo technologie postupuje hostitelskou kulturu jako nové klišé, souběžně vytěšňuje bývalé a nyní zastaralé klišé nebo homeostázi do kulturního vetešnictví.

Starší klišé jsou ožívována jednak jako vrozené principy, které formují nové pozadí a nové uvědomění, jednak jako archetypické nostalgické figury se změněným významem ve vztahu k novému pozadí.

Automobil ukončil dobu koně s kočárem, ale obojí se vrátilo s novým významem a zkušeností ve filmovém „westernu“. Tetráda — všechny čtyři zákony tvořící soudržný trs — představuje nástroj k odhalení a předpovězení dynamiky situací a novinek. Obvyklá „archetypická“ vysvětlení nedávají odpověď, protože považují archetyp za figuru bez pozadí. Jean Piaget se k tomu vyjádřil takto:

Než budeme pokračovat, měli bychom zdůraznit význam této představy o rovnováze, která nám umožňuje obejít se bez archetypického vysvětlení převažování dobrých forem. Jelikož zákony rovnováhy mají povahu donucovací, vystačíme s nimi pro vysvětlení procesu výběru forem; vůbec není třeba dědičnosti. Navíc rovnováha způsobuje, že se tvary (Gestalten) znovu vracejí do království struktury /.../, neboť ať už jde o rovnováhu fyzickou nebo fyziologickou, zahrnuje myšlenku přeměny uvnitř systému a myšlenku samoregulace. Tvarová psychologie je proto strukturalistickou teorií spíše díky svému užítí principu rovnováhy než kvůli svému celostnímu hledisku.³²

³¹ *Psyche a Symbol*, XVI, překlad Karel Plocek.

³² *Strukturalismus* 57. Harold Innis zkoumal v dílech *Sklon komunikace a Říše a komunikace* mnoho různých modelů tvaru a struktury lidské organizace podle toho, jak se vztahovaly k různým prostředkům utváření situací. Jeden z jeho nejčastějších příkladů tohoto principu se týkal typů byrokracie, která vyrostla z užití jednak kamene, jednak papíru jako materiálu pro psaní. Když se jako materiál na psaní použije kámen, cihla nebo jíl, byrokracie i lidská organizace zájmů a energií na

Oživující i zvrtné aspekty tetrády zahrnují proměnu. Když televize vystřídala filmy jako prostředí zábavy, stal se film, v té době již ošklivé klišé, uměleckou formou. Stejně byla celá planeta oživena jako programovatelný zdroj, a umělecká forma (tj. ekologie) jako vedlejší výsledek nového satelitního pozadí. Peníze způsobují, že smlouvání zastarává, ale oživují v podobě nápadné spotřeby *potlach* (slavnost rozdělení darů). Digitální hodinky nahrazují starý kruhový ciferník a oživují podobu slunečních hodin, které používaly světla ke stanovení času a také neměly pohyblivé části. Dnešní pozadí obsahuje zlomky abecední civilizace, elektronická technologie však nahrazuje na Západě vizuální prostor a v nové podobě oživuje prostor akustický. Na Východě však působí tato konstelace zcela jinak, neboť zde chybí pozadí fonetické gramotnosti a průmyslové výzbroje. Harold Innis ukázal (v práci *Říše a komunikace*), jak stačil posun v médiu psaní od hliněných tabulek nebo kamene k papýru, aby vyměnil klášterní byrokracii za vojenskou s rozpínavými dobovatelskými programy. Nová rychlost lehkého média stačila uvolnit odstředivé hnací síly a agrese levé hemisféry. Írán, jenž se v současnosti těší působení elektrických médií a závratnou rychlostí směřuje k vnitřní izolaci, se posunul od vlády vojenské k vládě náboženské a razí cestu k obrození starověkých islámských zvyklostí, které jsou ve většině zemí sousedících s Íránem hluboko skryty.

Zásada, že během jednotlivých vývojových stadií se všechny věci objevují ve formách opačných, než jaké nakonec představují, je starověkou doktrínou. Zájem o schopnost věcí evolučně se měnit ve svůj opak dokazuje ohromné množství moudrých a žertovných pozorování. Alexander Pope napsal v „Eseji o člověku“ (Epištola II):³³

*Nežest je obluda tak strašného vzhledu,
že nenávidět musíš ji už od pohledu,
kdo ji však často vidí, tu tvář dobře zná,
nejdřív si zvykne, pak ji lituje, pak objímá.*

Zvučná juxtapozice Popeova epigramatického stylu automaticky navozuje vyčerpávající uvědomění celé situace: bystří čtenáři si všimnou, že Pope pokrývá všechny čtyři procesy tetrád.

sebe vezme kněžskou podobu, zasvěcenou časové stabilitě. Když je k dispozici papír, byrokracie se stává vojenskou, se silným zájmem o ovládnutí prostoru. Innise zajímalo nejen studium změn ve vnějších modelech lidské organizace, která vyplývala z různých prostředků komunikace v čase a prostoru, ale hodně ho také zajímaly změny ve vjemovém životě lidí, jichž se tyto změny dotýkaly. Pohrával si s vnitřními i vnějšími aspekty inovací a změn, posouval je jedny přes druhé a vytvářel rozhraní, v němž byly střídavě figurou nebo pozadím.

³³ „*Essay on Man*“.

Hlavními tématy knihy *Veďte dnešek: vysoký úředník jako odpadlík* byly tři základní obraty západní formy utvářené elektrickými informacemi: od hardwaru k softwaru, od pracovní struktury k hraní rolí a od centralismu k decentralismu. Ve věku elektrických informací a programované výroby nabývá zboží stále více charakteru informace, byť se tato tendence objevuje hlavně v reklamních rozpočtech. Arnold Toynbee zaznamenává v práci *Studium dějin* velký počet obrátů forem a dynamiky, například když v polovině čtvrtého století našeho letopočtu začali být Germáni v římských službách náhle pyšní na svá kmenová jména a ponechávali si je.

V té chvíli se zrodila nová sebedůvěra, zrozená z přesycenosti římskými hodnotami; současně se Římané obrátili k primitivním hodnotám. (Dnes, kdy Američané vstřebávají evropské hodnoty, což činí zvláště od nástupu televize, začínají považovat za kulturní statky americké dostavníkové lucerny, kály, ke kterým byli přivazováni koně, a kuchyňské vybavení z koloniálních dob.) Zároveň s tím, jak se barbaři dostávali na vrchol římského sociálního žebříčku, osvojovali si sami Římané kmenové odění a zvyky ve stejné povrchním a snobském duchu, jaký přitahoval francouzský dvůr Ludvíka XVI. ke světu pastýřů a pastýřek ovcí. Zdálo by se, že ve chvíli, kdy si vládnoucí třída takřkajíc vyjela na návštěvu do Disneylandu, nastala pro intelektuály příhodná chvíle k uchopení moci; tak se to alespoň muselo jevit Marxovi a jeho stoupencům. Ti však nevzal v úvahu dynamiku nových komunikačních médií — Marx zcela nepříhodně postavil svou analýzu na stroji, a to v době, kdy telegraf a další implozivní formy začínaly obracet dosavadní směr mechanické dynamiky.

1.../ v každém médiu či struktuře existuje to, co Kenneth Boulding nazývá „hranicí zlomu, na níž se systém náhle mění v jiný nebo se dostává ve svém dynamickém vývoji k bodu, od něhož již není cesty zpět“. 1.../ Jedním z účinků fotografie bylo potlačení okázalé spotřeby bohatců. Urychlení, které přinesla fotografie, však poskytlo živnou půdu fantazii chudých na celé planetě.

Cesta za tuto hranici zlomu dnes mění města v silnice, zatímco silnice samy nabývají charakteru nepřetržitého města. Další charakteristický obrat 1.../ se projevil v tom, že po překročení hranice zlomu přestal být venkov centrem veškeré práce a město přestalo být centrem trávení volného času. Vlastní příčinou obrátu starého modelu byly zlepšené silnice a doprava. Díky nim se města stala centry práce a venkov místem, kde se lidé rekreují a tráví volný čas.

Už dříve skoncoval růst oběhu peněz a provozu na silnicích se statickým kmenovým státem (jak Toynbee nazývá kočovnou kulturu sběračů potravy).

Na hranici zlomu nastává typický paradox: kočovný mobilní člověk, lovec a sběrač potravy, je sociálně statický, zatímco usedlý, specializovaný člověk je dynamický, explozivní, progresivní. Nové magnetické či světové město bude statické, ikonické a inkluzivní.

(Jak rozumět médiím)³⁴

Zvratný aspekt tetrády stručně osvětluje maxima z informační teorie: přetížení údajů rovná se rozpoznání modelu. Každé slovo, proces nebo forma, dovedené do krajnosti, obrací svou charakteristiku a stává se komplementární formou, stejně jako letadlo mění své ovládání, když míjí „zvukovou bariéru“. Peníze (hardware), dovedené do krajnosti, mění se na nedostatek peněz, tedy úvěr (software nebo informace) a úvěrovou kartu. Automobily se při velké rychlosti nebo při velkém množství transformují do námořní podoby a doprava (nebo dav) „plyne“. Opakováním se může z archetypu opět stát klíšé; nebo z jednotlivého člověka dav (spíše se společnou než osobní identitou). Ze zhroutení se stává průlom.

Ruth S. Cowanová poukazuje ve stati „Prostředky šetřící práci znamenají více práce“ na to, že každý vynález šetřící práci se obrací v novou a rozsáhlejší formu práce v jiném převleku. Píše: „Ženy v domácnosti pracují přibližně stejný počet hodin jako jejich babičky v letech 1910, 1920 a 1930. Průměrná žena v domácnosti vybavené nyní desítkami motorů a tisíci elektronických čipů může stále strávit až padesát hodin týdně domácími pracemi.“³⁵ Všechny čtyři aspekty tetrády můžeme nalézt v její úvaze o vysavači, groteskní extenzi plic:

Několik desetiletí před koncem století se vynálezci snažili vytvořit systém čištění koberců, který by zlepšil půlroční rituál vynášení koberců před dům a jejich klepání.

Zavedení vysavače se však téměř přesně shoduje s vymizením domácí služebné. Pro ekonomicky úspěšnou část populace to znamenalo jednu věc: ženská hlava domácnosti dělala více práce než kdy předtím. Co kdysi zvládla Markétka s koštětem, dělala nyní paní Smithová s vysavačem.

1.../ A jak se zvětšovaly obytné plochy, zvyšovaly se normy pro jejich udržování; koberce se musely vysávat spíše každý den nebo týden než jednou za půl roku. Výsledek byl ten, že ženy mohly v domácnosti vybavené vysavačem udržovat v čistotě daleko větší prostor, než by jejich matky a babičky považovaly za možné.³⁶

³⁴ *Jak rozumět médiím*, Praha 1991, s. 46–47, překlad Miloš Calda.

³⁵ „Labour-Saving“ Means More Work“, s. 77.

³⁶ *Ibid.*, s. 78.

Další zvrat nastal proto, že se rychle rozšiřuje „domácí technologie“: žena v domácnosti opouští domov:

A pak je tu automobil. Obvykle nepovažujeme svá auta za vybavení domácnosti, přesně tím však jsou, neboť domácí práce, jak je nyní chápeme, se bez nich nedají vykonávat. Průměrnou ženu v domácnosti dnes najdeme spíše za volantem než u plotvy. Poveze asi děti do školy a na mimoškolní činnost, manžela do práce nebo na veřejnou dopravu. Musí dojet na nákup. A zatímco stále více žen v domácnosti získalo auta, stále více obchodníků objevuje potěšení, na němž se dá navíc vydělat: nemusí už poskytovat dovážkové služby.

Jinými slovy, ledař už nechodí. Nechodí ani pekař, řezník, obchodník s potravinami, brusič nožů, švadlena nebo lékař. Do popisu práce ženy v domácnosti přibyla nová kategorie: řidička.³⁷

Další stadium zvratu představuje „pracující žena v domácnosti“, pro niž je estetikou základnou buď zaměstnání, nebo domov.

---

³⁷ Ibid, s. 78–79.